

JAHON SAVDO TASHKILOTINING MAMLAKATLAR IQTISODIYOTIDA TUTGAN O'RNI VA ZARURIYATI

Qodirov Sardor Zafar o'g'li

e-mail: sardorkodiriy@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Jahon Savdo Tashkilotining (JST) tashkil topish tarixi, uning xalqaro savdo tizimidagi o'rni hamda mamlakatlar iqtisodiyotiga ko'rsatayotgan ta'siri tahlil qilingan. JSTning asosiy maqsadlari, vazifalari va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun yaratilgan imtiyozlari yoritib berilgan. Maqolada JSTning global savdoni erkinlashtirish, iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish, savdo nizolarini hal etish va barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi ahamiyati keng yondashuvda tahlil qilingan. Shuningdek, JST faoliyati natijasida mamlakatlarning yalpi ichki mahsuloti va xorijiy investitsiyalar oqimida yuz bergan ijobiy o'zgarishlar statistik ma'lumotlar asosida ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Jahon Savdo Tashkiloti, xalqaro savdo, erkin savdo, iqtisodiy integratsiya, barqaror rivojlanish, global iqtisodiyot, rivojlanayotgan mamlakatlar, investitsiyalar.

РОЛЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В ЭКОНОМИКАХ СТРАН

Аннотация: В данной статье анализируются история создания Всемирной торговой организации (ВТО), её роль в международной торговой системе и влияние на экономику стран-участниц. Рассмотрены основные цели, функции и предоставленные развивающимся странам преференции в рамках деятельности ВТО. В статье подробно раскрыта роль ВТО в либерализации мировой торговли, углублении экономической интеграции, урегулировании торговых споров и обеспечении устойчивого развития. Кроме того, на основе статистических данных представлены положительные

изменения в росте ВВП и притоке иностранных инвестиций в странах-членах ВТО.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация, международная торговля, свободная торговля, экономическая интеграция, устойчивое развитие, мировая экономика, развивающиеся страны, инвестиции.

THE ROLE AND NECESSITY OF THE WORLD TRADE ORGANIZATION IN THE ECONOMIES OF COUNTRIES

Annotation: This article analyzes the history of the establishment of the World Trade Organization (WTO), its role in the international trading system, and its impact on the economies of member countries. The main goals, functions, and privileges created for developing countries within the WTO framework are discussed. The article provides a comprehensive analysis of the WTO's importance in liberalizing global trade, enhancing economic integration, resolving trade disputes, and promoting sustainable development. In addition, the positive changes in countries' GDP growth and inflow of foreign investments resulting from WTO activities are presented based on statistical data.

Keywords: World Trade Organization, international trade, free trade, economic integration, sustainable development, global economy, developing countries, investments.

Jahon Savdo Tashkiloti (JST) 1995-yilda tashkil etilgan bo'lib bugungi kunda global savdo tizimining markaziy muassasasi hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi xalqaro savdoni boshqarish, erkin savdo aloqalarini yaratish va mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy o'sish va rivojlanishni qo'llab-quvvatlashdan iborat. JSTning mamlakatlar iqtisodiyotidagi o'rni va zaruriyati juda katta, chunki u nafaqat savdo siyosatini tartibga solish, balki xalqaro iqtisodiy munosabatlarning barqarorligini saqlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Ikkinchi jahon urushidan keyin Jahon banki va Xalqaro valyuta fondi (XVF) xalqaro moliya institutlari sifatida tashkil etildi. Shuningdek, davlatlar o'rtasidagi xalqaro iqtisodiy hamkorlikning savdo jihatini tartibga soluvchi uchinchi institut yaratish ko'zda tutilgan edi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ixtisoslashgan organi sifatida Xalqaro Savdo Tashkilotini (XTO) yaratish bo'yicha muzokarlarda ellikdan ortiq davlat ishtirok etdi. XTO Nizomi loyihasining ko'lami bandlik, tovar shartnomalari, cheklangan savdo amaliyoti, xalqaro investitsiyalar va xizmatlarga oid qoidalarni o'z ichiga oladi. Maqsad 1947-yilda Gavanada (Kubada) bo'lib o'tgan BMTning Savdo va bandlik bo'yicha konferensiyasida XTOni yaratish edi. Biroq, bu hech qachon amalga oshmadi.

Shu bilan birga, 1947-yilda Jenevada 23 davlat savdo muzokaralariga kirishdi. Bitim Savdo va Tariflar bo'yicha Bosh kelishuvlar (GATT) deb nomlandi va

1948-yil 1-yanvarda kuchga kirishi kerak edi. Kelishuv import kvotasidan foydalanishni olib tashlash va tovarlarga tariflarni kamaytirishga qaratilgan. GATT doimiy shartnoma bo'lmasligi kerak edi. Biroq, u JST tashkil etilgunga qadar 45 yildan ortiq vaqt davomida xalqaro savdoni tartibga soluvchi asosiy ko'p tomonlama shartnoma sifatida o'z ta'sirini saqlab qoldi. Bu xalqaro savdo tashkiloti ham emas edi. Shunga qaramay, u tizimga 130 ga yaqin imzo qo'ygan partiyalarni to'pladi. GATT turli muzokaralar roundlari, qo'shimcha kodlar va kelishuvlar, talqinlar, voz kechishlar, nizolarni hal qilish bo'yicha komissiyalar hisobotlari va uning kengashi qarorlari orqali kengaytirishni davom ettirdi.

GATTni imzolagan davlatlar JSTni tuzish uchun uzoq yurishdi. Bu 1986-yildan 1994-yilgacha davom etgan muzokaralarning Urugvay roundida sodir bo'ldi. Round nihoyat 1994-yil 15-aprelda yakunlandi, unda 125 ishtirokchi davlatdan 111 tasi yakuniy hujjatni imzoladi. 104 ta davlat uni qabul qildi va 1995-yil 1-yanvarda xalqaro savdoning 90 foizdan ortig'ini aks ettiruvchi sakson bir a'zo uchun kuchga kirdi. JSTni yaratishdagi muvaffaqiyatidan tashqari, round savdoni tartibga soluvchi ko'p tomonlama bitimlar ko'lamini kengaytirdi va institutsional qayta qurishni ta'minladi. Shuningdek, u Xizmatlar savdosi bo'yicha

Bosh kelishuv (GATS) va Intellektual mulk huquqlarining savdo bilan bog'liq jihatlari to'g'risidagi bitimni (TRIPS) tuzdi va shu bilan xizmatlar va intellektual mulkni ko'p tomonlama shartnomalar rejimiga kiritdi. Shuningdek, u 1948-yilgi GATTni 1994-yilgi versiya bilan almashtirdi.

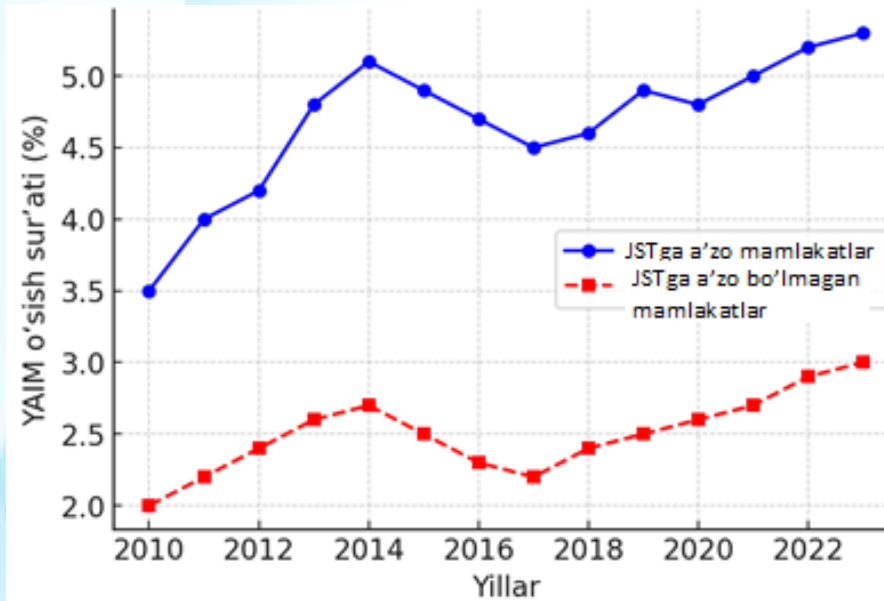
GATT o'rnini bosgan holda, JST savdoning erkin oqimini ta'minlash uchun tovar va xizmatlar uchun adolatli savdo sharoitlarini va adolatli muhitni yaratishga qaratilgan. U tarkibiy nomutanosib iqtisodiy sharoitlarni moslashtirish muhimligini tan oladi. JST savdodagi tariflarni va boshqa to'siqlarni sezilarli darajada pasaytirishni ta'minlash va xalqaro savdo munosabatlarida diskriminatsion rejimga barham berish maqsadida tashkil etilgan.

Davlatlarning o'zaro munosabatlari jarayonida ular o'rtasida nizolar va kelishmovchiliklar yuzaga kelishi muqarrar. Bu fakt JST tomonidan yaxshi tan olingan. Shunday qilib, JST ishtirokchi davlatlar o'rtasida savdo va investitsiya nizolarini hal qilish uchun vositalarni ham taqdim etdi. Shuningdek, ushbu mexanizm o'z platformasi bo'yicha tomonlar o'rtasida tuzilgan turli kelishuvlarni talqin qilish va qo'llashni ham ko'rib chiqadi.

Savdo va xizmat ko'rsatishning turli yo'nalishlari bo'yicha muzokaralar ko'paytirilsa, yanada yuksalish istiqbollari mavjud. Davlat a'zolari iqtisodiy ochiqlikni saqlab qolishda davom etyaptilar. Misol uchun, Xitoy 2001-yilda JSTga a'zo bo'lganidan beri uning oddiy o'rtacha tarifi 1985-yildagi taxminan 40 foizdan hozirgi vaqtda 10 foizga tushdi.

Rivojlanayotgan yirik bozorlarning ortib borayotgan ochiqligi mamlakatlar uchun yangi eksport imkoniyatlarini ochdi. Bu o'sishning ijobiy belgisidir. Globallashuv turli mamlakatlar o'rtasida tovarlar, xizmatlar, texnologiyalar va kapital o'tkazmalarining erkin yoki kamroq cheklangan savdosini rag'batlantiradigan JST rejimi tufayli paydo bo'lgan va kengayishda davom etmoqda. Turli shart-sharoitlar, jumladan, savdo to'siqlari, moliyaviy yordam, qaroqchilik va intellektual mulk huquqlarining yanada jiddiy buzilishi, ilgari turli xil savdo qoidalari va o'zaro munosabatlarning yo'qligi sababli xalqaro savdoning o'sishiga duch keldi. JST davlatlarga kengroq erkin savdo rejimlariga muammosiz

o'tish bo'yicha umume'tirof etilgan yechimlarni kafolatlash vositalarini yaratish uchun ushbu muammolarni hal qilish va hal qilish uchun global yo'lni taqdim etadi. JST tashkilotiga a'zolik mamlakatlar iqtisodiyotini har tomonlama gurrakib yashnashiga va yalpi ichki mahsulotni bir necha barobar ortishiga sabab bo'ldi.

1-rasm. 2010-2022-yillarda JSTga a'zo va a'zo bo'lmagan mamlakatlarning YaIMning o'zgarish dinamikasi¹

JSTning oltita asosiy maqsadi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- (I) xalqaro savdo qoidalarini belgilash va qo'llash;
- (II) savdoni yanada erkinlashtirish bo'yicha muzokaralar olib borish va monitoring qilish uchun forum yaratish,
- (III) savdo nizolarini hal qilish;
- (IV) qarorlar qabul qilish jarayonlarida shaffoflikni oshirish;
- (V) global iqtisodiyotni boshqarish bilan shug'ullanadigan boshqa yirik xalqaro iqtisodiy institutlar bilan hamkorlik qilish;
- (VI) rivojlanayotgan mamlakatlarga global savdo tizimidan to'liq foydalanishda yordam berish.

JST davlatlar o'rtasidagi savdoni liberallashtirish bo'yicha bir qancha savdo bitimlarini tuzishga muvaffaq bo'ldi. Bu muvaffaqiyat jahon savdosi hajmining oshishiga olib keldi. O'tgan 8 yil ichida bu o'sish 25 foizgacha o'lchandi.

¹ <https://www.wto.org/>

Jahon savdo tashkilotining asosiy vazifalaridan biri global savdoni erkinlashtirishdir. Tashkilot savdo to'loqlarini kamaytirishga, tarif va kvotalarni pasaytirishga, shuningdek, savdo shartlarini shaffof va adolatli qilishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatlarning o'zaro savdo hajmini oshiradi va ularning iqtisodiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Erkin savdo shartlari mamlakatlarga yangi bozorlar ochadi va raqobatni kuchaytiradi, bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

Jahon Savdo Tashkiloti global iqtisodiy integratsiyani ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu integratsiya jarayoni orqali mamlakatlar o'zaro iqtisodiy aloqalarini mustahkamlashadi va bir-birlarining bozorlari bilan yaqinroq bog'lanadilar. Integratsiya nafaqat savdo sohasini, balki investitsiyalarni, texnologiyalarni va xizmatlarni o'zaro almashishni ham ta'minlaydi. Bu jarayon iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi, rivojlanayotgan mamlakatlarga global bozorga kirish imkoniyatini taqdim etadi va barqaror iqtisodiy tizim yaratadi.

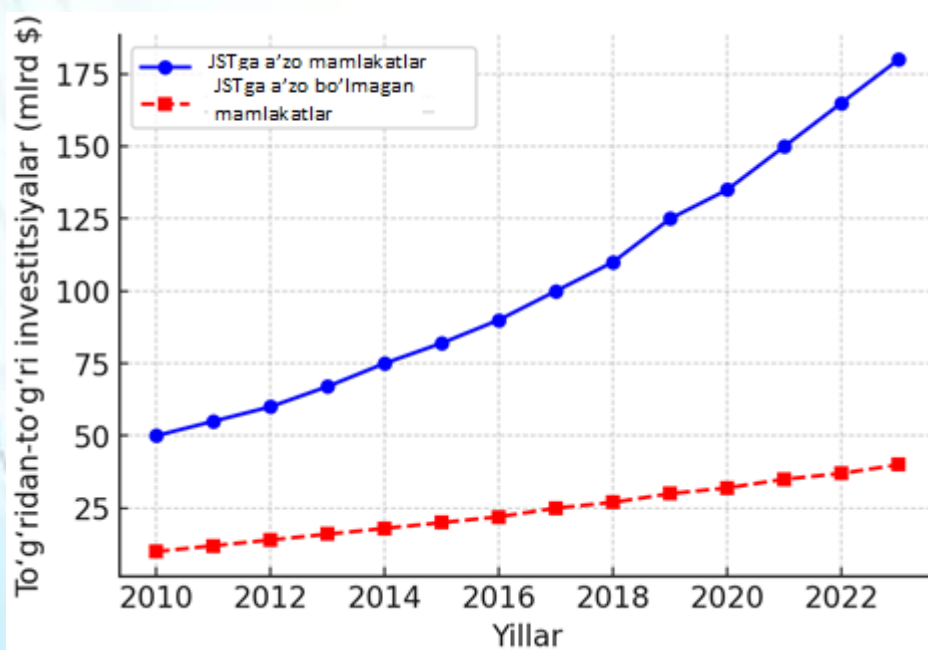
Jahon savdo tashkiloti, shuningdek, iqtisodiy barqarorlikni saqlashda ham muhim rol o'ynaydi. Tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan maxsus mexanizmlar orqali mamlakatlar o'rtasidagi savdo nizolari hal qilinadi. Disputlarni hal etish mexanizmi (DSU) JSTning asosiy elementlaridan biridir, bu orqali davlatlar o'rtasidagi savdo kelishuvlari bilan bog'liq nizolar hal qilinadi. Disputlarni hal qilishda shaffof va adolatli yondashuv global savdoda muvozanatni saqlaydi va tashkilotga ishonchni oshiradi. Bu tizim mamlakatlarga o'zaro manfaatlarini himoya qilish imkoniyatini yaratadi.

JST rivojlanayotgan va kam rivojlangan mamlakatlar uchun maxsus imtiyozlar yaratadi. Bu mamlakatlarga savdo bitimlarida erkinlik berish, bojxona tariflarini pasaytirish yoki eksport imkoniyatlarini kengaytirish orqali global bozorlarga kirish imkoniyatini oshiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bunday imtiyozlar iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi va ularni global savdo tizimiga integratsiya qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, JST orqali mamlakatlar o'z ishlab chiqarish sohalarini rivojlantirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va xalqaro investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

JST, shuningdek, barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Tashkilot global savdo jarayonlarini shaffof qilishga yordam beradi va ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni saqlashga intiladi. Masalan, JST a'zolari iqlim o'zgarishi, ekologik muammolar va ishlab chiqarish jarayonlarida barqarorlikni oshirish bo'yicha o'zaro kelishuvlar va bitimlar tuzishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, global iqtisodiyotning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi.

Texnologik taraqqiyot va innovatsiyalarni rivojlantirish ham JSTning vazifalaridan biridir. Savdo bitimlari va tartibotlar orqali yangi texnologiyalar va innovatsiyalar mamlakatlarga olib kelinadi, bu esa ularning ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilishga yordam beradi. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish mamlakatlarga yuqori raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beradi va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi.

JST orqali kichik va o'rta bizneslar global savdo tarmog'iga kirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ular global bozorlarda raqobatlashish, yangi sarmoya va bozorlarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa global iqtisodiy tarmoqlarda kichik bizneslarning o'rini mustahkamlaydi.

2-rasm. 2010-2022-yillar mobaynida JSTga a'zo va a'zo bo'lmagan mamlakatlarga xorijiy investitsiyalar oqimi²

² World Trade Statistical Review 2023/ https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2023_e.pdf

JST a'zolarining to'rtidan uch qismidan ko'prog'i iqtisodiyoti rivojlanayotgan yoki kam rivojlangan mamlakatlardir. JSTning barcha kelishuvlarida ular uchun maxsus qoidalar, jumladan, majburiyatlarni amalga oshirish uchun uzoqroq muddatlar, ularning savdo imkoniyatlarini oshirish choralari va jahon savdosida ishtirok etish uchun zarur bo'lgan infratuzilmani yaratishda yordam berish ko'rsatilgan. Jahon Savdo Tashkilotining Savdo va Taraqqiyot Qo'mitasi rivojlanayotgan mamlakatlarning maxsus ehtiyojlarini ko'rib chiqadi. Uning mas'uliyati rivojlanayotgan mamlakatlar uchun JST kelishuvlarida alohida tartib-qoidalarining bajarilishini monitoring qilish, texnik hamkorlik va rivojlanayotgan mamlakatlarning global savdo tizimidagi ishtirokini oshirishni rag'batlantirishni o'z ichiga oladi.

Savdoga ko'maklashish tashabbusi rivojlanayotgan iqtisodlarga savdo salohiyatini oshirish, infratuzilmasini yaxshilash va savdoni ochish imkoniyatlaridan foydalanish qobiliyatini yaxshilashga yordam berish uchun mo'ljallangan. Hozirgacha Savdoga ko'mak loyihalarini qo'llab-quvvatlash uchun 600 mlrd. AQSh dollaridan ortiq mablag' o'zlashtirildi. Tashabbusning Global sharhi har ikki yilda JST shtab-kvartirasida o'tkaziladi.

Kengaytirilgan integratsiyalashgan asos (EIF-The Enhanced Integrated Framework) yagona ko'p tomonlama hamkorlik bo'lib, faqat kam rivojlangan mamlakatlarga savdodan o'sish, barqaror rivojlanish va qashshoqlikni kamaytirish uchun vosita sifatida foydalanishda yordam berishga bag'ishlangan. 51 ta davlat, 26 ta donor va 8 ta hamkor agentlik, shu jumladan JSTning EIF hamkorligi hukumatlar, rivojlanish tashkilotlari, fuqarolik jamiyati va ilmiy doiralar bilan yaqindan hamkorlik qiladi. EIF 170 dan ortiq loyihalarga sarmoya kiritgan, 330 mln. AQSh dollari dunyodagi eng kambag'al mamlakatlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

JST tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan yana bir hamkorlik rivojlanayotgan mamlakatlarga oziq-ovqat xavfsizligi, o'simliklar va hayvonlar salomatligi bo'yicha xalqaro standartlarga javob berish va global bozorlarga kirishda yordam berish uchun tashkil etilgan Standartlar va Savdoni Rivojlantirish Hamkorligi (STDF). JST, hamkorlik kotibiyatini o'z ichiga oladi va STDF maqsadli jamg'armasini

boshqaradi, u past daromadli mamlakatlardagi loyihalarni qo‘llab-quvvatlash uchun 50 mln. AQSh dollaridan ortiq mablag‘ni moliyalashtirdi.

JST har yili rivojlanayotgan mamlakatlar uchun yuzlab texnik hamkorlik missiyalarini tashkil qiladi. Shuningdek, u har yili Jenevada hukumat amaldorlari uchun ko‘plab savdo siyosati kurslarini o‘tkazadi. Mintaqaviy seminarlar muntazam ravishda dunyoning barcha mintaqalarida Afrika mamlakatlariga alohida e‘tibor qaratib o‘tkaziladi. 2023-yilda 12 000 dan ortiq ishtirokchilar JST kelishuvlari va global savdo qoidalarini tushunishni yaxshilashga qaratilgan texnik yordam tadbirlari va elektron o‘quv kurslaridan foydalandilar.

JST dunyodagi eng yirik savdo tashkilotidir. 2024 yil dekabr holatiga ko‘ra 166 ta davlat a‘zo bo‘lgan. Jami 22 davlat a‘zolik bo‘yicha muzokaralar olib bormoqda. Qarorlar butun a‘zolar tomonidan qabul qilinadi. Bu odatda konsensus asosida amalga oshiriladi. JST kelishuvlari barcha a‘zo davlatlarning parlamentlarida ratifikatsiya qilingan. JSTning yuqori darajadagi qaror qabul qiluvchi organi odatda har ikki yilda bir marta yig‘iladigan vazirlar konferensiyasidir. Hatto shu paytgacha Xitoy va Rossiya kabi konservativ davlatlar ham JSTga a‘zo. MDH davlatlaridan faqatgina Ozarbayjon, O‘zbekiston va Turkmaniston respublikalari Jahon savdo tashkilotiga hali a‘zo bo‘lmagan. Bugungi kunda butun dunyo savdosining 98 foiz ulushi JSTga a‘zo mamlakatlar hissasiga to‘g‘ri keladi.

Jenevada joylashgan JST Kotibiyati 600 ga yaqin xodimga ega va unga Bosh direktor rahbarlik qiladi. Uning Jenevadan tashqarida filiallari yo‘q. Qarorlar JST a‘zolari tomonidan qabul qilinganligi sababli, Kotibiyatning o‘zi qaror qabul qilish roliga ega emas. Kotibiyatning asosiy vazifalari turli kengashlar, qo‘mitalar va vazirlar konferensiyalariga texnik yordam ko‘rsatish, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga texnik yordam ko‘rsatish, jahon savdosini tahlil qilish va JST faoliyatini jamoatchilik va ommaviy axborot vositalariga tushuntirishdan iborat. Kotibiyat, shuningdek, nizolarni hal qilish jarayonida yuridik yordamning ayrim shakllarini taqdim etadi va JSTga a‘zo bo‘lishni istagan hukumatlarga maslahat

beradi. A'zolarning yillik byudjeti taxminan 205 mln. Shveytsariya frankini tashkil qiladi.

Umuman olganda, Jahon Savdo Tashkiloti mamlakatlar iqtisodiyotida muhim ahamiyatga ega. U global savdoning erkinlashuvi, iqtisodiy integratsiya, barqaror o'sish va rivojlanishni ta'minlash uchun zarur bo'lgan tizimni yaratadi. JST nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlar uchun, balki rivojlangan mamlakatlar uchun ham samarali platforma bo'lib xizmat qiladi. Tashkilotning faoliyati mamlakatlarning iqtisodiy xavfsizligini oshiradi, investitsiya muhiti yaratadi va global savdoni boshqarish uchun zarur bo'lgan adolatli va shaffof tizimni taklif etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. WTO Accession and Economic Development in Central Asia. – Tashkent: UNDP, 2020.
2. www.sciencedirectassets.com (Xalqaro ilmiy ma'lumotlar bazalari)
3. www.wto.org (Jahon savdo tashkiloti veb sayti)
4. World Trade Statistical Review 2023